
Prof. dr Nataša Mrvić-Petrović^{1*}

POLOŽAJ ŽRTVE KRIVIČNOG DELA U FRANCUSKOM PRAVU

Francusko zakonodavstvo je dugoročno reformisano radi poboljšanja položaja žrtava krivičnih dela u skladu sa aktima Saveta Evrope, Evropske unije i judikaturom Evropskog suda za ljudska prava. Osnov za uključivanje žrtve u svojstvu privatne stranke u krivični postupak je privatna tužba za naknadu štete, koja se ostvaruje uz javnu optužbu. Procesnu legitimaciju mogu steći ne samo fizička koja su pretrpela štetu izvršenjem krivičnog dela, nego i pravna lica, kao i kolektiviteti. Interesi žrtve štite se nezavisno od procesnog statusa oštećenog. Povećane su mogućnosti za naknadu štete od učinioca (u okviru uslovnog odlaganja krivičnog gonjenja, uslovne osude ili uslovnog otpusta), od odgovornog lica ili iz javnog fonda (za žrtve nasilja, terorizma i slično). Žrtva ima i druga prava: da bude saslušana, obaveštena o svojim pravima a naročito o ishodu prethodne istrage i svakoj procesnoj radnji javnog tužilaštva koja bi bila od uticaja na njena prava, može da predlaže izvođenje nekih dokaza i ima pravo žalbe na sudsku odluku u vezi naknade štete. Štiti se fizički integritet žrtve i njene porodice i pruža joj se psihička, socijalna i materijalna podrška da lakše prevaziđe traume izazvane viktimizacijom, da se spreči sekundarna viktimizacija i da se motiviše da učestvuje u krivičnom postupku. Procesni položaj žrtve je tako ojačan da se ona javlja kao treća stranka uz javnog tužioca i okrivljenog. Time je narušena ravnoteža tradicionalnog krivičnog postupka usmerenog na okrivljenog, kao glavnu figuru, ali su te promene usklađene sa aktima Saveta Evrope i Evropske unije. Francuska je inače jedna od članica koje su međunarodne standarde među prvima primenile u zakonodavstvu.

Ključne reči: *Francusko pravo.-Žrtva krivičnog dela.- Krivični postupak.- Naknada štete.- Actio civile.*

¹ * Naučni savetnik Instituta za uporedno pravo u Beogradu.

1. UVOD

Od usvajanja Rezolucije Organizacije ujedinjenih nacija 40/34 29. novembra 1985. (u okviru koje je Deklaracija o osnovnim pravima žrtava kriminaliteta i zloupotrebe vlasti) sve više se pažnja javnog mnjenja usmerava na potrebu zaštitu interesa lica žrtve krivičnog dela (pre svega u sklopu krivičnog postupka u kome učestvuje kao oštećeni). Značajan doprinos tome daju i Savet Evrope i Evropska unija, koji poslednjih decenija usaglašenim delovanjem nastoje da se prevaziđu prepreke u nacionalnim zakonodavstvima evropskih država koje utiču na nejednaki pravni položaj žrtava krivičnih dela². U tom pogledu Francuska je uvek prednjačila među evropskim zemljama: ona je vrlo brzo posle usvajanja relevantnih dokumenata međunarodnih organizacija pristupala reformamama procesnog zakonodavstva u cilju poboljšanja zaštite interesa žrtava krivičnih dela. Reforme koje bi mogle biti označene kao „renesansa žrtve“ su dugoročnog karaktera i uslovile su izmene preko sedamdeset pravnih propisa iz različitih oblasti. Istovremeno, u oblasti krivičnog postupka, uz poboljšanje položaja žrtve nastojalo se da se krivični postupak uredi po ugledu na postupak pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu i da tako doprinese stvaranju prostora evropskog pravosuđa (*espace judiciaire européen*)³. Zbog toga je primer francuskog zakonodavstva značajan za nas, jer će proces pridruživanja Evropskoj uniji svakako uticati na potrebe prilagođavanja domaćeg prava pravnim propisima Evropske unije.

Drugi razlog što je upravo položaj oštećenog izabran za temu ovog rada je potreba da se naučna i stručna javnost bolje upozna sa osobenim rešenjima romanskog modela krivičnog postupka. Slična procesna rešenja postoje u italijanskom, belgijskom i španskom pravu, ali nisu svojstvena drugim kontinentalnim zakonodavstvima koja položaj oštećenog uređuju po ugledu na nemačko pravo. A upravo je francuski institut konstituisanja oštećenog kao procesne stranke u krivičnom postupku podnošenjem tužbe za naknadu štete (*l'actio civile*) jedini i važan izuzetak u kontinentalnom pravu u kome se takva tužba uobičajila kao redovni deo krivične procedure. Razloga za to ima više: duga tradicija, čvrsto inkorporisan

² Vid. Nataša Mrvić-Petrović, „Prilagođavanje krivičnog zakonodavstva Republike Srbije evropskim standardima zaštite prava žrtava krivičnih dela“, *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima* (ur. L. Kron, A. Jugović), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2013, 81-92.

³ Heike Jung, „Einheit und Vielfalt der Reformen des Strafprozessrechtes in Europa“, *Goltdammer's Archiv für Strafrechts*, 2002/149, 65 -81.

položaj oštećenog – podnosioca građanske tužbe u krivičnu proceduru, i konačno, praktični efekti procesne ekonomije, jer je krivični postupak jeftiniji po oštećenog i brži nego parnični, a odluka krivičnog suda deluje obavezujuće nego presuda parničnog suda⁴. Otuda se francuski krivični postupak smatra idealnim primerom koji demantuje sve prigovore o inkompatibilnosti građanske i krivične procedure, koja onemogućava ostvarenje i građanskog i krivičnog zahteva u istom postupku⁵.

2. OŠTEĆENI KAO PRIVATNA STRANKA

U francuskom pravu pojam žrtve odgovara oštećenom krivičnim delom (*personne lésée*). Odredbom člana 2 stav 1 ZKP propisano je da tužbu radi naknade štete može pokrenuti svako ko je lično pretrpeo štetu, neposredno prouzrokovanu krivičnim delom. Praktično je to pasivni „predstavnik“ patnje pretrpljene izvršenjem krivičnog dela, a građanska tužba treba da posluži ponovnom uspostavljanju povređenih moralnih interesa žrtve⁶.

Tako se, praktično, pojam oštećenog definiše na osnovu činjenice pretrpljene štete, što se procenjuje prema pravilima obligacionog prava (u skladu sa opštim pravilom iz člana 1382 i članom 1166 francuskog Građanskog zakonika - *Code civile*). Tako oštećeni može biti fizičko ili pravno lice, koje štetu neposredno trpi (*la victime initiale*), ili se štetne posledice događaja protežu i na posredne njega (*victimimes per ricochet*). Osim članova porodice ili emotivno bliskih lica licu teško telesno povređenom ili usmrćenom krivičnim delom kao posredne žrtve se mogu javiti i: naslednici umrlog, poslodavac, sindikati, različite interesne grupe koje štite žrtve diskriminacije, nasilja, decu i slično.

Osobenost romanskog pravnog modela jeste da oštećeni može pokrenuti krivični postupak ili mu se pridružiti ako je već otpočeo, podnošenjem građanskopravne tužbe. Takvom tužbom zahteva se naknada štete od okrivljenog ili drugog odgovornog lica. Međutim, ona u krivičnom postupku ima i jednu posebnu ulogu: njenim podnošenjem oštećeni se istovremeno saglašava sa krivičnim gonjenjem okrivljenog

⁴ Gerhard Grebing, „Die Möglichkeiten der Entschädigung des Opfers einten Straftat im französischen Recht“, *Revue Internationale de Droit Penal*, 1973/1-2, 348.

⁵ Nataša Mrvić-Petrović, *Naknada štete žrtvi krivičnog dela*, Vojnoizdavački zavod -Institut za uporedno pravo, Beograd 2001, 83.

⁶ Sara Liwerant, „Representation de la souffrance“, *La victime sur la scène pénale en Europe* (dir. Geneviève Guidicelli-Delage, Christine Lazerges, coll. Les voies du droit), Presses Universitaires de France, Paris 2008, 207.

i stiče procesnu ulogu stranke sa privatnim zahtevom na naknadu štete. Institut se istorijski uobličava postupno od 17. veka, kada je definitivno krivični postupak podređen ostvarivanju javnog zahteva na kažnjavanju učinioca krivičnog dela (*actio publique*), a oštećeni gubi mogućnost da kao privatni tužilac da inicira krivični postupak. Najviše što mu se dopušta jeste da zahtev za naknadu štete prouzrokovane krivičnim delom ostvaruje u istom, tj. krivičnom postupku. Takva procesna pozicija oštećenog garantovana je već Zakonom o krivičnoj istrazi (*Code d'Instruction criminelle*) iz 1808. godine, čija su procesna rešenja zadržana i posle stopedeset godina u prerađenim odredbama Zakona o krivičnom postupku (*Code de procédure pénale* – dalje ZKP) od 31. decembra 1957. godine koji je stupio na snagu 2. marta 1959. godine⁷. Prema tim odredbama, javni tužilac je jedini ovlašćeni tužilac koji može pokrenuti krivični postupak u skladu sa načelom oportuniteta po diskrecionoj oceni rukovodeći se javnim interesom. Kao važan korektiv takve javne optužbe služi institut privatne tužbe, na koju je ovlašćen oštećeni. Još od čuvene odluke krivičnog odeljenja francuskog Kasacionog suda od 8. decembra 1906. godine u slučaju *Placet-Thirion*, koja je postala poznatija po imenu izvestioca *Laurent Athalin*, privatna tužba za naknadu štete u krivičnom postupku zadobila je funkciju „pravnog i potrebnog ekvivalenta“ javnopravnom zahtevu za gonjenje učinioca krivičnog dela, što je u osnovi transformiše u sredstvo kojim se postiže korekcija primene principa oportuniteta od nadležnih državnih organa za gonjenje učinioca krivičnog dela. Zato se 1906. godina smatra prelomnom u procesnom regulisanju statusa žrtve u francuskom krivičnom postupku⁸.

Podnošenje zahteva oštećenog radi naknade štete u krivičnom postupku praktično je pravni osnov za uključivanje oštećenog kao privatne stranke (*partie civile*) u krivični postupak koji po svojoj prirodi predstavlja javnopravni spor. Građanska tužba se inicira posebnim aktom u kome je sadržan zahtev oštećenog, čijim se podnošenjem praktično oštećeni konstituiše kao procesna stranka tako što se, sa znanjem javnog tužioca, poziva na otvaranje postupka pred istražnim sudijom kada treba da se izjasni o svom zahtevu (*de la constitution de la partie civile et de ses effets*, čl. 85-91-1, odeljak II ZKP). Prilikom podnošenja zahteva oštećeni predujmljuje sudske troškove, slično kao što bi to učinio u svojstvu

⁷ Zakon br. 57-1426 (*Journal Officiel République Française – JORF*, 8. januar 1958 sa izmenama od 8. aprila 1958, <http://www.legifrance.gouv.fr>).

⁸ Marion Brienen, Ernestine Hoegen, *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice System*, Wolf Legal Production, Nijmegen 2000, 319. O slučaju *Laurent Athalin* vid. J. Pradel, A. Varinard, *Les grands arrêts de la procédure pénale*, Dalloz, Paris 2007⁶, (slučaj br. 7).

tužioca u parničnom postupku (tzv. tužilačka kaucija). Podnošenjem tužbe radi naknade štete se *ipso facto* pokreće krivični postupak, ako nije bio pokrenut odlukom javnog tužioca. Ako je postupak već u toku, oštećeni se pridružuje javnoj optužbi izjavom kojom se izjašnjava da podnosi zahtev za naknadu štete (koji može opredeliti do kraja glavnog pretresa). Tako oštećeni, prijavljivanjem svog potraživanja postaje privatna stranka u krivičnom postupku⁹.

Oštećeni ima pravo izbora (*droit d'option*) da podnese tužbu u krivičnom ili parničnom postupku (regulisano članovima od 3. do 5. ZKP). Jednom izabrani pravni put ne može se menjati, što je posledica dosledne primene principa *electa una via, non datur recursus ad alteram*. Ali, kako je zahtev za naknadu štete akcesorne prirode u odnosu na javnu optužbu, ovo načelo ne važi apsolutno, nego se primenjuje samo u slučaju da se oštećeni opredeli da prvo pokrene parnicu, a zatim se predomisli i pokuša da svoju tužbu naknadno ostvaruje u krivičnom postupku. U tom slučaju član 5. ZKP štiti okrivljenog ili drugo odgovorno lice od proizvoljnog raspolaganja oštećenog sopstvenim pravima¹⁰.

Postavljanje zahteva za naknadu štete stvara obavezu sudu da uporedo sa presuđenjem glavne, krivične stvari, mora odlučiti i o privatnoj tužbi na naknadu štete. Ali, istovremeno privatni zahtev je akcesoran javnoj optužbi. Ta okolnost je razlog što nemački procesualisti uočavaju sličnost između *actio civile* i pridruženog postupka (*Adhäsionsverfahren*) kakav postoji u nemačkom krivičnom postupku (postupak po imovinsko-pravnom zahtevu, koji je tradicionalno prihvaćen i u krivičnom procesnom pravu Srbije)¹¹. Za to, međutim, nema dovoljno argumenata. Najpre, procesni položaj oštećenog kao privatne stranke u francuskom pravu je jače postavljen od statusa sporednog umešača sa imovinsko-pravnim zahtevom u nemačkom postupku. Razlika u procesnoj poziciji oštećenog razlog je što u praksi pridruženi postupak (zadržan kao istorijski relikv u zakonodavstvima izgrađenim po uzoru na nemačko pravo) nema većeg

⁹ Hans-Heiner Kühne, *Strafprozessrecht, eine Systematische Darstellung des deutschen und europäischen Strafverfahrensrechts*⁸, E.F. Müller, Heidelberg – München 2010, 706-707, Valérie Derieux, „The French system“, *European Criminal Procedures*, (eds. Mireille Delmas-Marty, J. R. Spencer), Cambridge University Press, Cambridge – New York, 2002, p. 242.

¹⁰ Stephen Schafer, *Restitution to Victims of Crime*, Stevens and Sons Limited and Quandrage Books, London – Chicago 1960, 22.

¹¹ H-H. Kühne, 707; H. Hanel, „Das Adhäsionsverfahren in Frankreich“, *Schadesersatz im Strafverfahren – Rechtsvergleichendes Symposium zum Adhäsionsprozeß*, (Hrsg. M. R. S. Will), Kehl am Rhein – Strassburg 1990, 40.

značaja¹². Francuski primer je sasvim suprotan. Postavljanje zahteva za naknadu štete u francuskom i drugim pravima izgrađenim po uzoru na njega premašuje značaj obične građanske tužbe koja se uzgredno ostvaruje u krivičnom postupku, jer oštećeni time demonstrira i zahtev za krivičnom osudom učinioca. Zato se jednom podneti zahtev za naknadu štete izjednačava sa iniciranjem krivičnog gonjenja ili pridruživanjem javnoj optužbi. Istovremeno, podnošenjem zahteva oštećeni stiče status procesne stranke. U tom svojstvu, osim prava na podnošenje zahteva za naknadu štete, on raspolaže i drugim pravima, kao što su: pravo uvida u spise i razgledanja materijalnih dokaa (član 183. ZKP) čak uz pravo da mu kao posebni procesni troškovi budu priznati troškovi kopiranja podnesaka i spisa, zatim pravo da bude obaveštavan o toku postupka (naročito o ishodu preliminarne istrage, ali i o svim procesnim radnjama koje javni tužilac namerava da preduzme, a koje se tiču i interesa oštećenog), pravo da podnosi dokaze koji se odnose na utvrđivanje štete koju je pretrpeo (da predlaže veštačenje i slično), da bude zastupan od pravnog punomoćnika, da traži naknadu procesnih troškova i slično.¹³

Kako oštećeni na drugi način sem podnošenjem privatne tužbe ne može učestvovati u postupku na strani javne optužbe (ako zanemarimo procesnu ulogu svedoka), izjašnjavanje oštećenih o podnošenju građanske tužbe u francuskom krivičnom postupku je pravilo, a ne izuzetak. Štaviše, ponekad je jedina namena privatne tužbe da se postigne afirmacija prava oštećenog krivičnom osudom učinioca, pa se često dešava u postupcima zbog krivičnih dela protiv časti i ugleda i drugih lakših krivičnih dela da zahtev glasi samo na simboličnu novčanu sumu¹⁴. To je važna osobenost francuskog prava koja se ne sreće u drugim pravnim sistemima. Kada se uzme u obzir da privatna tužba predstavlja korektiv primene načela oportuniteta pri javnom gonjenju ili da time oštećeni demonstrira svoje opredeljenje da se pridruži postupku i istovremeno stiče status procesne stranke (doduše ograničen na privatni zahtev za naknadom štete), onda je jasno zašto se u francuskoj teoriji smatra da privatna tužba u krivičnom postupku ispoljava dvostruku pravnu prirodu mešovitog javno-privatno pravnog instituta.

Kao i kod drugih parničnih procesnih tužbi, status ovlašćenog tužioca može imati samo onaj ko je neposredno izvršenjem krivičnog dela

¹² Vid. Nataša Mrvić-Petrović, „Procesni položaj i zaštita žrtava krivičnih dela u nemačkom pravu“, *Uvod u pravo Nemačke* (ur. Vladimir Čolović), Institut za uporedno pravo, Beograd 2011, 259-278.

¹³ Vid. V. Derieux, 226, 238, 262.

¹⁴ G. Grebing 1973, 345; Marko Kalodera, *Naknada neimovinske štete (rasprava iz komparativnoga prava)*, Tiskara Gaj, Zagreb 1941, 121.

pretrpeo materijalnu štetu ili su time povređeni njegovi moralni interesi (a ovde spadaju i posredne žrtve čija je šteta u direktnoj uzročnoj vezi sa krivičnim delom učinjenim na štetu neposredne žrtve). Tužba se može odnositi na vraćanje stvari oduzetih krivičnim delom tako i na naknadu troškova sudskog postupka, afirmaciju prava ili novčanu naknadu materijalne ili nematerijalne štete. Građanskopravni princip pune naknade štete (*réparation intégrale*) primenjuje se i u ovim slučajevima, tako da privatni zahtev ne podleže nikakvim ograničenjima u pogledu vrste ili visine štete za koju se naknada može zahtevati u krivičnom postupku¹⁵.

Građanskopravna priroda zahteva za naknadu štete uslovljava i druge specifičnosti: tužba može biti usmerena ne samo protiv učinioca krivičnog dela nego i protiv lica koja su po zakonu odgovorna za postupke učinioca i protiv njegovih naslednika. Izmenama krivičnoprocesnog zakonodavstva od 1983. godine po osnovu članova 385-1 i 388-1 predviđeno je da se kao tužilac i tuženi u krivičnom postupku može pojaviti osiguravajuća organizacija. Ova mogućnost postoji samo ako se raspravlja o krivičnom delu iz bezbednosti saobraćaja, kojim je prouzrokovana smrt ili telesna povreda nekog lica¹⁶. Izmena je bila očigledno motivisana potrebom obezbeđenja brze naknade štete oštećenom. Kasnijm reformom procesnog zakonodavstva zaštita oštećenih je pojačana, pa je tako Zakonom od 4. januara 1993. godine¹⁷ dozvoljeno da status privatne stranke mogu steći udruženja osnovana radi zaštite žrtava.

O podnetoj tužbi za naknadu štete sud odlučuje jedino ukoliko okrivljenog oglasi krivim. U suprotnom slučaju, sud može uputiti oštećenog na parnicu. Na takvu odluku suda oštećeni ima pravo žalbe, pošto se smatra strankom u postupku koji se vodi na osnovu njegovog zahteva. Ali, kako je zahtev privatnopravne prirode i žalba mora biti ograničena isključivo na „civilne interese“ oštećenog (čl. 536, st 3. i čl. 597. tač 3 ZKP). U izuzetnim slučajevima, predviđenim članom 575. ZKP, kada je u toku krivičnog postupka došlo do povrede propisa o procesnim pretpostavkama koje omogućavaju da se odlučuje o zahtevu za naknadu štete, oštećeni je ovlašćen i na podnošenje vanrednog pravnog leka: kasacione žalbe.

¹⁵ Zdravko Petrović, Nataša Mrvić-Petrović, *Naknada nematerijalne štete*, Službeni glasnik, Beograd 2012, 57.

¹⁶ H. Hanel, 45.

¹⁷ Zakon br. 93-2 od 4. januara 1993. kojim je izmenjen krivični postupak, JORF br. 3 od 4. januara 1993, 215 <http://www.légifrance.gouv.fr>; konsolidovana verzija od 1. januara 2013.

Kako se vidi, oštećeni se definiše na osnovu činjenice pretrpljene štete i sva svoja procesna prava praktično „crpi“ iz svog statusa privatne stranke u krivičnom postupku. Ako žrtva krivičnog dela iz nekog razloga nije konstituisana kao privatna stranka (bilo zato što nije priznat pravni legitimitet njenih interesa ili zato što nije htela da podnese zahtev za naknadu štete), ostaje otvoreno pitanje kako da štiti svoje interese. Uočeni nedostatak postojećih rešenja bio je razlog da se, u skladu sa opštom tendencijom jačanja pravne zaštite žrtve, pristupi reformi francuskog zakonodavstva.

3. ZAŠTITA INTERESA ŽRTAVA KRIVIČNIH DELA

Pojačana zaštita interesa žrtava krivičnih dela u savremenom francuskom zakonodavstvu rezultat je drugačijeg društvenog opredeljenja i preokreta ideološkog pristupa represiji kriminaliteta koje se sa učinioca krivičnog dela proteklih decenija sve više usmerava na žrtvu. Tokom osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka izmenama zakonodavstva u Francuskoj nastojalo se postići brže obeštećenje žrtava krivičnih dela, kao i jačanje zaštite opravdanih interesa žrtava mimo njenog procesnog statusa *partie civile*. Na osnovu izmena krivičnog zakonodavstva iz 1971. godine (član 142 ZKP) počelo je da se primenjuje novčano jemstvo namenjeno obezbeđenju novčanih obaveza okrivljenog (za naknadu štete prouzrokovane krivičnim delom, isplatu novčane kazne i troškova sudskog postupka). Ta funkcija jemstva je sekundarna, jer je ono primarno namenjeno obezbeđenju prisustva okrivljenog u toku postupka¹⁸. Iz tog razloga, prilikom određivanja jemstva sud konsultuje oštećenog.

Na naknadu štete sud može obavezati učinioca krivičnog dela i uz izricanje uslovne osude sa zaštitnim nadzorom ili u sklopu uslovnog otousta. Pri tome se kao dopunski uslov pod kojim prema okrivljenom neće biti izvršena kazna zatvora, odnosno pod kojim će biti pušten na slobodu do isteka kazne zatvora, određuje da vrati oduzete stvari ili da novčano naknadi štetu prouzrokovanu krivičnim delom.

Nezavisno od krivičnog i parničnog postupka, rano je ustanovljeno u korist žrtava pojedinih krivičnih dela pravo na obeštećenje iz posebnog javnog fonda (u skladu sa Rezolucijom Saveta Evrope 77/27). To pravo im je priznato Zakonom od 3. januara 1977. godine¹⁹. Ostvaruje se supsidijarno

¹⁸ G. Grebing, 350; H-H. Kühne, 708.

¹⁹ Zakon br. 77-5. o pravu na obeštećenje pojedinih žrtava telesnih povreda prouzrokovanih krivičnim delom, *JORF* od 4. januara 1977, 77, <http://www.legifrance.gouv.fr>, izmenjena verzija od 14. juna 2013.

i u ograničenom iznosu, pod uslovom da se ne može dobiti naknada štete od učinioca krivičnog dela i priznaje se samo žrtvama pojedinih teških krivičnih dela sa elementima nasilja. Na zahtev oštećenog, obeštećenje određuje naročita komisija koja se formira pri okružnim sudovima (*tribunal de grande instance*), a predsedava joj sudija²⁰. U nastavku reforme, 1986. godine je osnovan Nacionalni institut za pomoć žrtvama i medijaciju (*L'Institut National d'Aide aux Victimes et de Médiation – INAVEM*) koji je objedinio aktivnosti 150 različitih nevladinih organizacija za zaštitu žrtava koja deluju na teritoriji Francuske. Iste godine je omogućena iz javnih fondova naknada štete u korist žrtava terorizma. 29. maja 1990. godine Francuska je ratifikovala Evropsku konvenciju o naknadi štete žrtvama nasilnih zločina (koja je otvorena za potpisivanje od 24. novembra 1983. godine). Treba istaći da tu Konvenciju koja je 1988. godine stupila na snagu nisu ratifikovale ni sve zemlje koje pripadaju Evropskoj uniji, a ni članice Saveta Evrope (među njima i Srbija).

U skladu sa preporukama Saveta Evrope iz 1985. i 1987. godine koje se odnose na položaj žrtve u krivičnom postupku i na pomoć žrtvama u sprečavanju viktimizacije i kasnijim inicijativama za pojednostavljenje i ubrzanje postupka, u Francuskoj su narednih godina usledile reforme procesnog zakonodavstva. Jedan od ciljeva reforme bilo je uvođenje tzv. trećeg puta (*troisième voie*), tj. procesne mogućnosti da krivični postupak ne bude okončan formalnom sudskom odlukom (osuđujućom ili oslobađajućom), nego poravnanjem učinioca i žrtve.

Poravnanje i pomirenje žrtve i osumnjičenog učinioca krivičnog dela (*médiation pénale*), kao način izbegavanja nepotrebnog krivičnog postupka uvedeno je u francusko zakonodavstvo izmenama procesnog prava 1993. godine (član 41-1 ZKP izmenjenog Zakonom od 4. januara)²¹. Medijacija treba da postigne tri cilja: brzo obeštećenje žrtava krivičnih dela, uspostavljanje nove ravnoteže u društvenim odnosima poremećenim izvršenjem krivičnog dela i resocijalizaciju učinioca (uz ponovni prihvata u društvenoj zajednici). Postupak medijacije inicira nadležni okružni javni tužilac, lično ili preko drugog ovlašćenog lica kome delegira svoja ovlašćenja kada prema težini krivičnog dela, okolnostima pod kojima je učinjeno i ličnim svojstvima osumnjičenog, proceni da nije neophodno voditi krivični postupak. Obaveza osumnjičenog da učestvuje u postupku medijacije je samo jedna od zakonom predviđenih mogućih mera koju mu može naložiti tužilac kao uslov od čijeg ispunjenja zavisi hoće li prema

²⁰ Jean-Yves McKee, *Criminal Justice System in Europe and North America – France*, HEUNI, Helsinki 2001, 40.

²¹ Nataša Mrvić-Petrović, *Alternativne krivične sankcije i postupci*, Medija centar Odbrana, Beograd 2010, 119.

osumnjičenom biti pokrenut krivični postupak ili će krivična prijava biti odbačena. Osumnjičenom se još može naložiti da: ispuni svoje zakonske obaveze (na primer, redovno plaća alimentaciju), dobrovoljno preduzme određene aktivnosti u korist zdravstvenih, socijalnih ili profesionalnih organizacija u cilju suočavanja sa društvenim posledicama svog dela (kod saobraćajnih delikata, kada se često upućuje na rad u korist zajednice), da sam razreši situaciju u kojoj se nalazi u skladu sa pravnim mogućnostima koje mu stoje na raspolaganju (recimo, razvod braka, podnošenje zahteva za socijalnu pomoć i slično) ili naknadi štetu žrtvi. Lista obaveza utvrđena je 1993. godine, a u međuvremenu je proširena Zakonom od 23. juna 1999. kojim je menjan krivični postupak²². Tako je članovima 41-2 i 41-3 praktično je kreiran drugi sistem „*la composition pénale*“ koji se može primeniti u postupku za najlakša krivična dela koja bi u Republici Srbiji odgovarala prekršajima. Taj postupak se od medijacije razlikuje po tome što je moguće osumnjičenom nametnuti plaćanja u korist države i druge aktivnosti koje prevazilaze odnose između njega, žrtve i lokalne zajednice povodom izvršenog krivičnog dela. Sličan je procesnim ustanovama koje postoje u holandskom i belgijskom pravu pod nazivom *penal transaction* i koje su u prvom redu usmerene na ubrzanje postupka²³. Između ostalog, ako je identifikovana žrtva, tužilaštvo u njeno ime može zahtevati da joj osumnjičeni naknadi šteta, pri čemu tužilac određuje period u kome će biti plaćena naknada. Poštovanje ovakvih odluka obezbeđuje se pisanim uputstvom koje se dostavlja policiji na izvršenje. Kada osumnjičeni ispuni obaveze, javni tužilac obaveštava sud da su ispunjeni uslovi medijacije, kao i osumnjičenog i žrtvu. Na osnovu tog izveštaja o uspešnosti medijacije predsednik suda može odlučiti da sasluša učinioca i žrtvu (u prisustvu njihovih pravnih punomoćnika). Ako osumnjičeni ne prihvata medijaciju ili se ne slaže sa njenom sadržinom ili ne ispuni odgovarajuće mere, javni tužilac će odlučiti o svojim daljim aktivnosti na gonjenju i optuženju. Sa druge strane, uspešno ispunjavanje takve specifične kaznene medijacije dovodi do odbacivanja krivične prijave ili obustave krivičnog postupka, što se učestalo primenjuje kod poreskih i ekoloških prestupa.

Državna komisija koja je procenjivala uspeh procesnih reformi izvršenih 1991. i 1998. godine ocenila je, u vezi sa procesnim položajem žrtava, da su zakonske izmene omogućile preoblikovanje tradicionalne podele procesnih uloga uz vraćanje žrtve u krivični postupak: njeno formalno učešće više nije vezano samo za podnošenje privatne tužbe,

²² Zakon br. 99-515 kojim se pojačava efikasnost krivičnog postupka, *JORF* br. 144 od 24. juna 1999. (<http://www.legifrance.gouv.fr>; konsolidovana verzija od 13. jula 2001).

²³ Peter J. Tak, „Methods of diversion used by the prosecution services in the Netherlands and other western European countries“, *Resource material series UNAFEI*, 2007, no. 74, 59 (http://www.unafei.or.jp/english/pdf/PDF_rms/07_P53-64.pdf), 4. oktobar 2009.

nego joj se priznaju posebna prava radi motivisanja da učestvuje u postupku i svedoči (pravo na punomoćnika, zaštita lične bezbednosti, skrivanje identiteta, mogućnost korišćenja video snimaka sa iskazom žrtve, ispitivanje uz pomoć psihologa ili drugih stručnjaka i druge mere u cilju zaštite od tzv. sekundarne viktimizacije koju čine policija, tužilaštvo i sud tokom prekrivičnog i krivičnog postupka saslušavajući je i slično). Komisija je iznela stav da bi trebalo nastaviti reforme koje će u većoj meri voditi uvažavanju opravdanih interesa žrtava (a ne samo njenih procesnih prava), ali tako da ne ugroze pravo na odbranu okrivljenog. U izveštaju je preporučeno da se sa oštećenim u svojstvu privatne stranke izjednače udruženja koja brane kolektivne interese, budući da se član 2 tadašnjeg ZKP-a odnosio isključivo na fizičko lice čiji su moralni interesi neposredno povređeni izvršenjem krivičnog dela²⁴. Te preporuke su uvažene izmenama ZKP-a od 15. juna 2000²⁵ usmerenim na jačanje pretpostavke nevinosti i prava žrtava. Žrtvi se garantuju uobičajena prava na podnošenje krivične prijave i mogućnost da se konstituiše kao privatna stranka, pri čemu svoja procesna prava može ostvarivati preko punomoćnika. Svim žrtvama koje učestvuju u krivičnom postupku, nezavisno od njihove procesne uloge, priznato je pravo na socijalnu podršku, psihološku i materijalnu pomoć, a organizacijama osnovanim radi podrške žrtvama krivičnih dela omogućeno je na osnovu člana 41 ZKP da se na strani žrtve uključe u postupak na poziv javnog tužioca. One su ovlašćene da žrtvama mogu davati pravne savete ili je zastupati u postupku.

Istovremeno, krivični postupak je menjan radi usklađivanja sa praksom Evropskog suda za ljudska prava. Karakteristično je to da se sada u većoj meri uvažava potreba za usmenim svedočenjem što inače nije bila odlika francuskog krivičnog postupka, kao i da se vodi računa o pravu oštećenih koji postave zahtev za naknadu štete u krivičnom postupku na suđenje u razumnom roku (po članu 6. stav 1 Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama) u skladu sa odlukama Evropskog suda za ljudska prava u sporovima vođenim protiv Francuske, kao što su Tomasi (1992), Acwuaviva (1995), Hamer (1995), Mautroub (1998), Maini (1999), Perez (2004)²⁶.

²⁴ Commission Justice pénale et Droits de l'homme, *La mise en état des affaires pénales*, Paris, rapport final juin 1991, 136, 137-138, <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/914059500/0000.pdf>, 18. maj 2013.

²⁵ Zakon br. 2000-516, *JORF* br. 0138, 16. jun 2000 <http://www.legifrance.gouv.fr>.

²⁶ H. Jung, „Die Reform des französischen Strafverfahrensrechts und der Schutz der Menschenrechte“, *Freikreich – Jahrbuch 2001: Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, Geschichte, Kultur* (Hrsg. L. Albertin *et al.*), Deutsch-Französisches Institut, Opladen 2001, 137; G. Ilić, „Oštećeni i standardi zaštite ljudskih prava u krivičnom postupku“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 2/2012, 139-141.

Jačanje pozicija žrtve učinjeno je u sklopu zakonskih reformi kojim se menjala tradicionalna struktura inkvizitorno-akuzatornog krivičnog postupka po ugledu na postupak pred Evropskim sudom za ljudska prava, koji je bliži akuzatornom procesnom modelu iz anglo-saksonskog prava. U novoj strukturi krivičnog postupka žrtva se praktično nametnula kao treći ravnopravni procesni subjekt (*troisième actor*), narušavajući procesnu ravnotežu odnosa dve procesne stranke: javnog tužioca i okrivljenog, često na uštrb prava na odbranu okrivljenog.²⁷ Kako je tradicionalni postupak bio zasnovan na pravima okrivljenog, koji je bio centralna figura postupka, izmene učinjene u korist žrtve ukazuju na sukobljavanje zahteva za poštovanjem prava okrivljenog, sa jedne i zaštite interesa žrtava, sa druge strane. Francuski zakonodavac je opredeljen da pronade novu ravnotežu u tom odnosu, ali ne odustaje od „reforme žrtve“. Tako je već u uvodnim odredbama koje stoje na početku ZKP-a, izmenama iz 2000. godine obaveza državnih organa da poštuju pravo žrtve da budu obavještena o svojim pravima (II) istaknuta pre pretpostavke nevinosti okrivljenog (III). Nastavak reforme doveo je do toga da je Zakonom od 13. decembra 2011. godine²⁸ menjan član 85. ZKP koji sadrži definiciju oštećenog - ovlašćenog na podnošenje zahteva za naknadu štete. Pored onog ko direktno trpi štetu izvršenjem krivičnog dela, to je sada i svako drugo lice koje tvrdi da je oštećeno zločinom ili prestupom, koje može podneti kao parnična stranka tužbu nadležnom sudu u skladu sa odredbama članova 52, 52-1 i 706-42 ZKP.

4. ZAKLJUČAK

Poslednje tri decenije razvoja francuskog krivičnoprocesnog zakonodavstva obeležene su „reformom žrtve“ i prilagođavanju standardima zaštite ljudskih prava. Tradicionalna procesna uloga oštećenog kao privatne stranke u krivičnom postupku ojačana je u toj meri da se žrtva nameće kao ravnopravni procesni subjekt uz javnog tužioca i okrivljenog. Nastojanje da se omogući praktična primena standarda Saveta Evrope i Evropske unije i domaće zakonodavstvo što više prilagodi judikaturi Evropskog suda za ljudska prava uticalo je na učestale izmene francuskog zakonodavstva. Proširenje kruga ovlašćenih na podnošenje zahteva za naknadu štete (i time pridruživanje krivičnom postupku),

²⁷ MartinMéchin, „Le double visage de la victime en France, entre quête de reconnaissance et quête d'un véritable rôle procédural“, *La victime sur la scène pénale en Europe* (dir. G. Guidicelli-Delage, C. Lazerges, coll. Les voies du droit), Presses Universitaires de France, Paris 2008, 118..

²⁸ Loi no. 2011 – 1862 od 13. decembra 2011

moćnost da tuženi u krivičnom postupku bude i odgovorno lice za štetu (a ne samo učinilac – štetnik), stvaranje uslova za brzu naknadu štete u sklopu uslovnog odlaganja krivičnog gonjenja i kroz medijaciju, osnivanje javnog fonda namenjenog obeštećenju žrtava nasilja i terorizma su samo najznačajniji reformski potezi kojima se nastojalo obezbediti pravo na naknadu štete žrtvi krivičnog dela. Istovremeno se žrtvi daje podrška i kod ostvarenja svakog drugog legitimnog interesa. Posebno se vodi računa o pravu na obaveštavanje o rezultatima policijske istrage, kao i o tome da li će javni tužilac odustati od krivičnog gonjenja. Za razliku od ranijih procesnih rešenja, žrtvi se nudi mogućnost aktivne procesne uloge: ona može da inicira kontakt sa javnim tužiocem (naročito ako se radi o teškom krivičnom delu ili kada hoće da zaključi poravnanje sa učinioцем). Istovremeno, državni organi (pre svega policija i tužilaštvo) imaju izričite zakonske obaveze da redovno obaveštavaju žrtvu o svim činjenicama koje mogu biti od značaja za ostvarenje njenih procesnih prava (pre svega u vezi sa zahtevom za naknadom štete).

Dometi te dugotrajne reforme uz česte izmene propisa vidljivi su ako se upoređuje stanje u našem procesnom zakonodavstvu sa francuskim. Sadašnja procesna pozicija žrtve u francuskom postupku se jako razlikuje od marginalnog statusa koji oštećeni ima u krivičnom postupku u Srbiji. Zato će *de lege ferenda* zakonodavac u Srbiji u većoj meri morati da vodi računa o zaštiti interesa žrtava krivičnih dela, kako u krivičnom postupku, tako i van njega. Francuski primer u tom smislu može korisno da posluži.

Prof. dr Nataša Mrvić-Petrović^{29*}

STATUT DE LA VICTIME D'INFRACTION PÉNALE EN DROIT FRANÇAIS

Resumé

La législation française a pendant longtemps fait l'objet de réformes visant à améliorer la position des victimes d'infraction pénale conformément aux actes du Conseil de l'Europe, de l'Union européenne et à la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme. Pour que la victime puisse s'associer au procès pénal, elle doit déposer une plainte avec constitution de partie civile, l'action civile s'exerçant avec l'action publique. L'intérêt légitime à agir en justice concerne non seulement les personnes physiques, ayant subi un préjudice résultant d'une infraction pénale, mais aussi les personnes morales, voire les collectivités. Les intérêts de la victime sont protégés indépendamment du statut procédural du lésé. Les possibilités se sont améliorées pour la victime d'être indemnisé par l'auteur de l'infraction (dans le cadre de la suspension conditionnelle des poursuites pénales, de la condamnation avec sursis ou de la libération conditionnelle), par le responsable ou par un fond public (d'aide aux victimes d'actes de violences, de terrorisme etc.)

La victime peut également se prévaloir d'autres droits: d'être entendu, d'être informé de ses droits et surtout d'être au courant du résultat de l'enquête préliminaire et de toute action procédurale menée par le parquet pouvant avoir un impact sur ses droits ; elle peut également proposer l'administration de certaines preuves et a droit de faire appel de la décision d'indemnisation. L'intégrité physique de la victime est protégée, ainsi que celui de sa famille, lui fournissant un soutien psychologique, social et matériel afin de l'aider à surmonter les traumatismes vécus à la suite de sa victimisation ; l'objectif étant également d'éviter une victimisation secondaire et de la motiver à participer au procès pénal. La position de la victime au sein de la procédure se voit ainsi renforcé, du

²⁹ * Conseiller scientifique à l'Institut de droit comparé de Belgrade.

fait qu'elle apparait comme troisième partie au procès, avec le procureur et le défendeur. Par conséquent, l'équilibre de la procédure pénale traditionnelle a été perturbé, auparavant plutôt centrée sur l'inculpé, en tant que figure principale, ces changements étant conformes aux actes du Conseil de l'Europe et de l'Union européenne. La France est parmi les premiers pays européens à avoir appliqué les normes internationales à la législation nationale.

Mots-clés: droits français – victime d'une infraction pénale – procédure pénale – indemnisation – action civile.

Nataša Mrvić-Petrović, Ph.D.^{30*}

POSITION OF VICTIMS OF CRIME IN FRENCH LAW

Summary

For many years the reform law in France has improved the legal treatment of victims' rights, in accordance the regulations of the Council of Europe, the European Union and the jurisprudence the European Court for Human Rights. Private compensation claim (actio civile) is accessory to public accusation (actio publique) in criminal proceedings Private parties position is the procedural basis of victims of crime legitimate participation in criminal proceedings. Victims is describe mainly as a natural person who has suffered harm as a consequence of a crime, but as private party in proceedings may participated also the legal persons and the collectives. Victim's interests are protected independently of victim's procedural position. Increased the possibilities of the right of victims to compensation from the perpetrator (as condition in probation, penal mediation or parole), other person responsible for damage and from public funds (for victims of violence, terrorism, etc.). The victims have various rights: to be heard, to be entitled to supply evidence, to advice and legal aid free of charge. Especially he/she has to be informed of the results

³⁰ * Research Fellow, Institute of Comparative Law Belgrade.

of the preliminary investigation and for any activities in criminal process of public prosecution, which could be an impact on their rights. Victims also have to rights to appeal the court's decision of damages. He/she has the right to protection (self of his/her families) against the perpetrator and for special help (medical, psychological, social) and financial support. It should be help that victim's overcome the trauma caused by victimization, prevent secondary victimization and strengthen it to participate in the proceedings. The legal victims' rights are so extended, that in criminal proceedings she/he became the status of a "third" party: by the public prosecutor and the defendant. This has disrupted the balance of the traditional criminal proceedings, which focuses on the defendant, but these changes are in accordance with the regulations of the Council of Europe and the European Union. France was among the first member states that have adopted these international standards in their legislation.

Keywords: *French Law.- Victim of the crime. - Criminal proceedings. - Compensation. – Private compensation claim (actio civile)*